

ԼԵՉՈՒ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՍՍՕՐԵԱՅ

Համարիս , բարին ու գեղեցիկը խնդրել
միակ վախճանն է մարդու :

Ո. Ս. Տ.

ԽՄԲԱԳԻՐ — ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՎԱԲԷ ՏԵՐԱԴԵՆԱՆ

ԳՈՒՆՈՒԱՐ. — ԹԻԻ 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

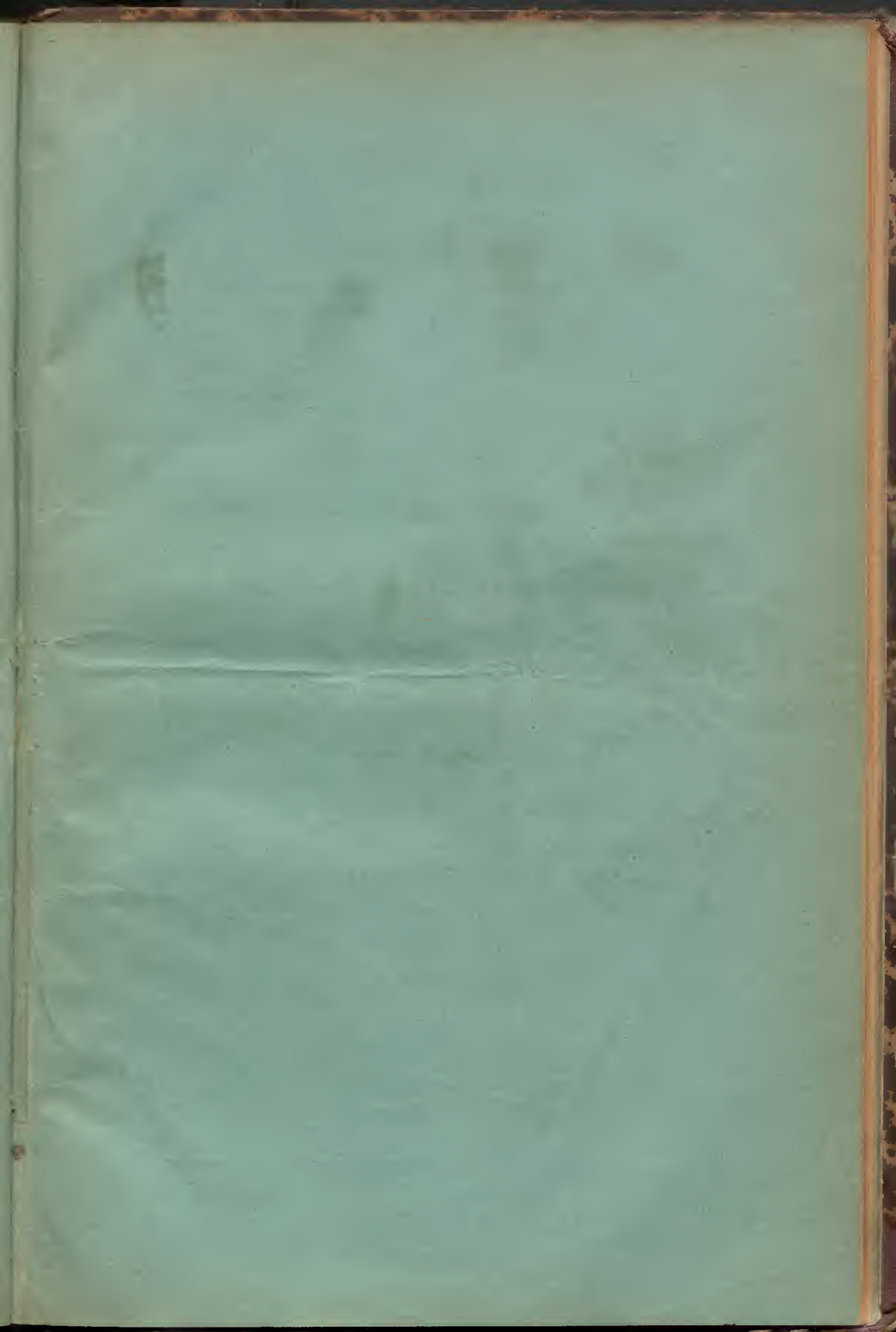
Ծրագիրն . — Հաւաստի եւ զիտւրիւն : — Լեզու կամ խօսողու-
րիւն : — Մանկավարժութիւն : — Լեզուաբանական . Հաշա-
կան : — Թուրք լեզու : — Պատմական : — Այլի մօր մը վեր-
ջին ամիսներն : — Պանդխտին գիշերք . — Սոխակ : — Լեզուա-
գէտ եկեղեցական մը : — Մի քանի . Մի քիչ : Ամէն ինչ : — Նոր
Ամսաթիւ մը :

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Արամեան)

1887

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՔ

Ամսօրեայ ուսումնաբերքիս տարեգիւնն է կանխիկ կէս
Օսմանեան ոսկի: Թղթասարի ծախիւք վաքսուն արծաթի դա-
հեկան: Առանձինն կը վանառուի հինգ դահեկանի:

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները դիմելու են առ Ա. Պիպեռ-
նեան, Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14: Նաեւ խմբագրութեան
անկ եղող գրութիւնք պէ՛տք են ուղղուիլ մի եւ նոյն տեղն՝
Խմբագրին հասցէիւ:

Ամէն Հինգշաբթի՝ խմբագիրն վերագոյն յիշատակուած
տեղը կը գտնուի:

Հրատարակչին քերթերէ կը խնդրուի փոխանակել:

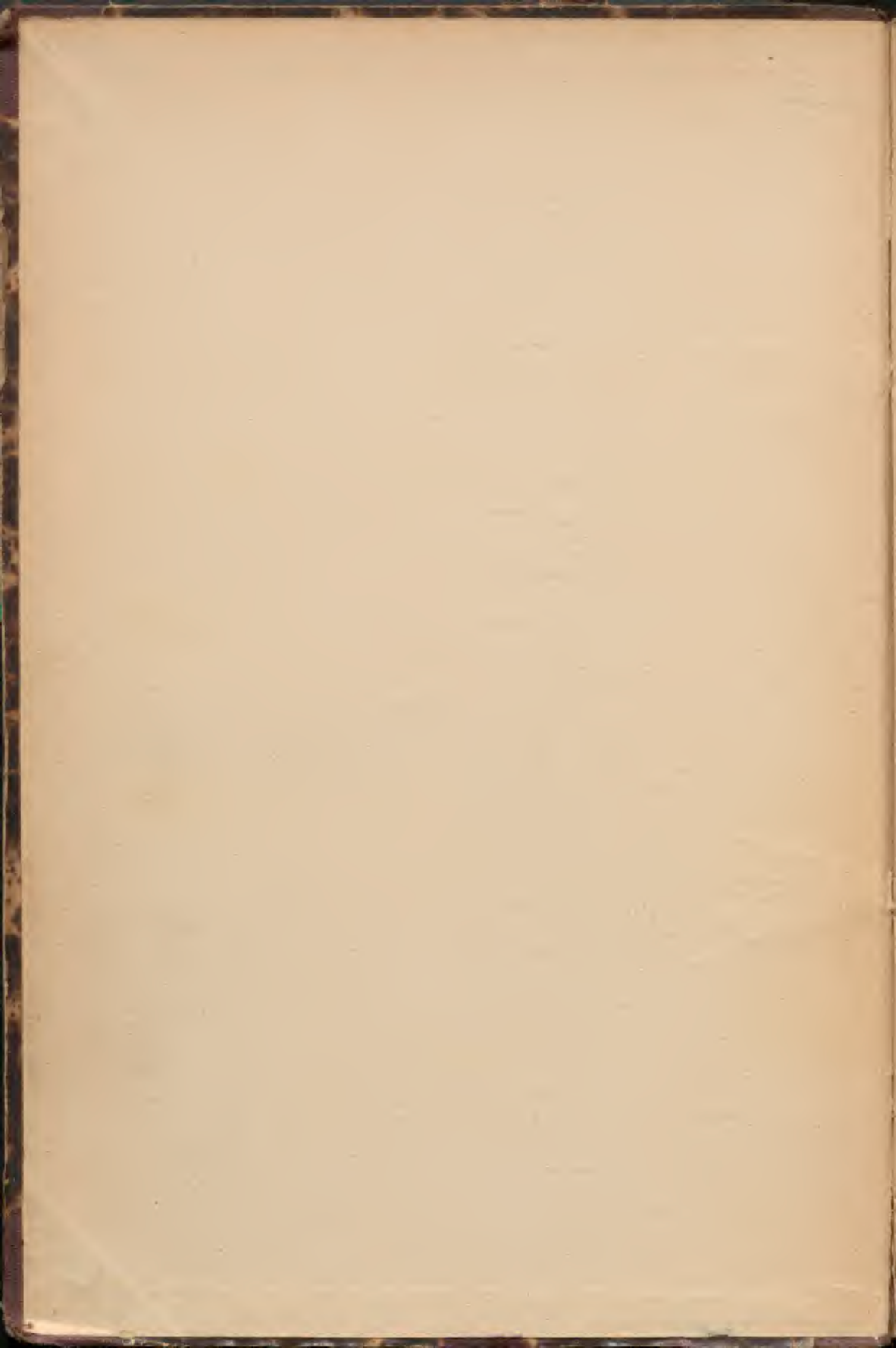
ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

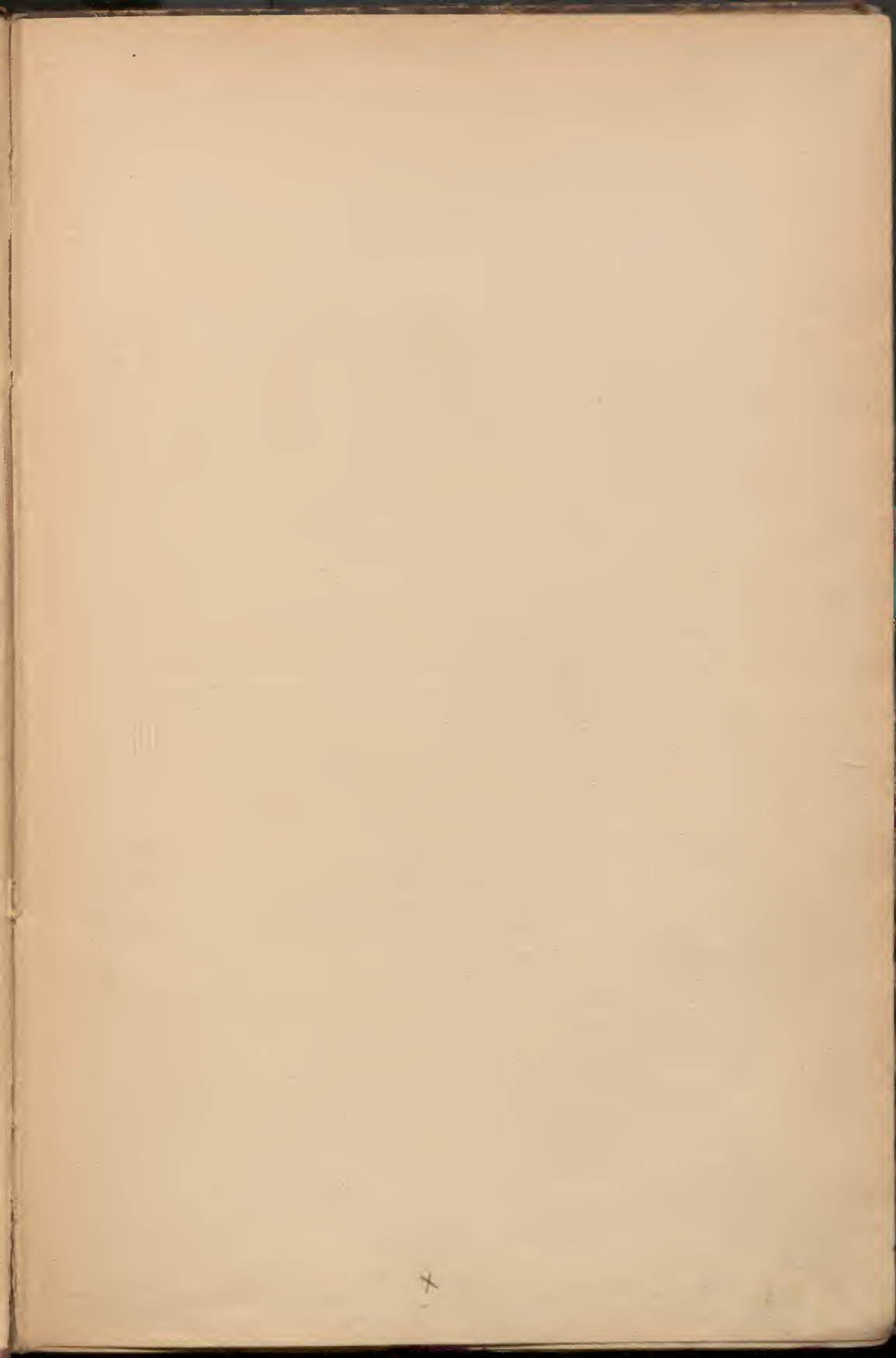
Հնդեւրոպական Նախալեզու	դահեկան	20
Հայական՝ (Գեորգ. լեզուաւ)	»	30
Յուսիսեայ պատասխանատուքիւնք		
Ա. եւ Բ. (Յունարեւելք քարգմանուած	»	5

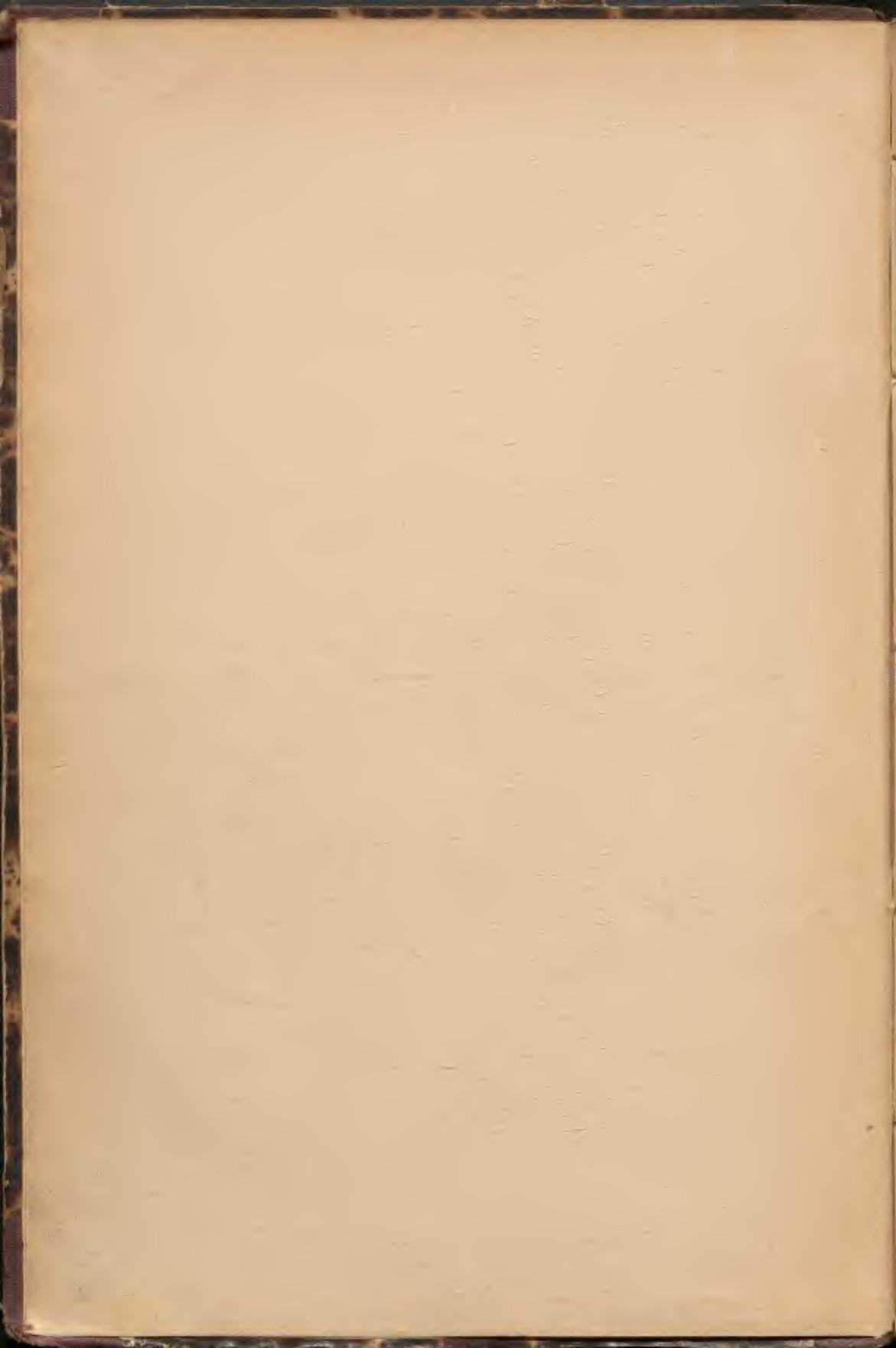
Այս գործերն ստանալ ուզողները կրնան դիմել Պիպեռնեան գրասուն
Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14:

1139

L. F. 6

ԼԵՉՈՒ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԲԵՐՔ ԱՍՍՕՐԵԱՅ

Համարիս, բարին ու գեղեցիկը խնդրել
միայն վախճանն է մարդու:

Ո. Ս. Տ.

ԽՄԲԱԳԵՐ—ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՎԱԲԷ ՏԵՐԱԼԵԱՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ. — ԹԻՒ 1

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՍԼԵԱՆ

(Արամեան)

—
1887

1884

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

500 N. 5TH ST. N. Y. C.

1884

Լ Ե Չ Ո Ւ

Ուսումնաբերք Ամսօրեայ

ԾՐԱԳԻՐՆ

ՀԱՒԱՏՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ուրախարար տեսիլ մը կ'ընծայեցնէ ուսումնասան-
չիկ աչաց ազդիւս մէջ օրըստօրէ յաճախելն զանազան
ամսօրեայ հանդիսից, սրանք այլ և այլ ուղղութեամբ
Օսմանեան բարեխնամ Պետութեան հաւատարիմ հայ
հպատակաց լուսաւորութեան նորաստամածոյց ըլլալու
միտքն ունին: Այս գովելի ուղիղ նպատակն ինքնին մի-
այն բաւական էր ամէն յառաջագիմասէր անձանց հաւ-
անութիւնն ստանալու նոր թերթի մը երեւան գալուն .
վասնզի ազգին մտային լուսաւորութեան նկատմամբ
ունեցած պակասը կարծենք միշտ զգալի կը մնայ՝ ու-
սումնական հանդէսը որչափ ալ յաճախեն: Իսկ մեր ամ-
սաթերթին բռնելու ընթացքն և բովանդակելու նիւ-
թերն եթէ նկատուին, ամէն մարդ գիւրաւ թերեւս
պիտի հաւանի խոստովանիլ, թէ ազգիս արդի վիճակն
ստուգիւ պէտք կը զգար սոյնպիսի ամսաթերթի մը
հրատարակութեան:

Գիտութիւն եւ հաւատք մարդկային ազգին երկու
ամենակարեւոր պիտոյքն են. մարդկան ընկերութիւնն
անոնցմով կեանք և աճում կը ստանայ բարոյապէս: Ոչ

լով Գիտութիւնն և ոչ Հաւատք կամ Կրօնք միայն՝ բաւական են մարդուն միտքն ու սիրտն յապեցնելու. վասնզի միտքն անբաւական է (և մնայ պիտի միշտ այնպէս) ամենայն ինչ ըմբռնելու, որով անհասնողիստ կ'ապրի և չի կրնար վայելել երջանկութիւնն, որուն սակայն կը դիմէ միշտ բնապէս. բայց նաև սոսկ Հաւատք՝ եթէ բոլորովին զուրկ է Գիտութենէ և զայն կ'արհամարհէ, ստուգիւ պատիւ չի բերեր, մանաւանդ թէ թշնամանք և անարգանք է մտայ, որ աստուածատուր պարգեւ մըն է մարդկային բարձր բնութեան: Ուրեմն մարդ երկուքն ալ պարտական է յարգել ու մշակել, եթէ իբրեւ բանաւոր անձ կը փափաքի զարգանալ և կատարելութիւնն ստանալ և նովին իսկ թէ անցաւոր և թէ անանց երանութիւնը վայելել:

Այդ մեր վճիռն անուրանալի ճշմարտութիւն մըն է, զոր՝ ապահով ենք, թէ պիտի հաստատեն հաւասարապէս թէ՛ գիտուն հաւատացեալք և թէ՛ անհաւատ գիտունք: Սակայն սոյն ճշմարտութեան հակառակ երեւոյթ մը կը նշմարենք աշխարհիս գրեթէ ամէն կողմն ընդհանրապէս: Այդ երեւոյթն թէեւ զարմանալի չէ բայց ցաւալի է: Վասնզի մարդկային միտքն Գիտութեամբ որչափ լուսաւորուի և բնութեան դաղանեաց մէջ խորագոյն մտնելու սկսի, կարծելով թէ ամէն բան ըմբռնած է կամ վերջապէս պիտի յաջողի ըմբռնել, նոյն իսկ ակամայ տարակոյս մը տակաւ կը յղանայ մտայ մէջ դաւանած կրօնին վրայ և հուսկ կը յանդգնի նաև արհամարհոտ աչօք նկատել զայն, ուստի և երբեմն հեգնել կրօնական աւանդութիւնները, զոր կը պաշտէր երբ տգէտ էր: Այդ, ստոյգ է, գրեթէ բնական եղած է՝ որով զարմանք չի պատճառեր, սակայն և այնպէս

յաւալի է միշտ: Վասնզի Հաւատքն իբրեւ անհիմն մեր-
ժեւով՝ իւր անձնական հետազօտութիւններով միայն ամէն
ճշմարտութիւն գտնել երազողն, արդարեւ դոնէ իրաց
սկիզբն ճանչնալու մէջ վայրագար կը յոգնի, վաստա-
կաբեկ վախճանազուրկ կը մնայ, միտքը թանձրացոյն
խաւարով կը պատի և սիրտն ամէն միջիթարութենէ կո-
ղտատու ելով մինչեւ յուսահատութեան անդունդը կը
գահազվի: և այդ ոտուգիւ յաւալի է:

Մեր նպատակն է ահա սոյն յաւին՝ որ արդէն սկսած
է ազգային ըլլալ՝ դարման մը տանիլ, մերովսանն ցույց-
ներով թէ Հաւատացեալ զիտուն մըն ալ կարելի է: Ար-
դարեւ, մեր անձին համոզման համեմատ, ճշմարիտ Հաւ-
ատք և ոտոյգ Գիտութիւն հակասական չեն. վասն զի
դոնէ արարիչ Աստուած մը և արարած միտք մ'ընդու-
նելէն ետեւ (զոր կարծենք յոյժ սակաւք կը ժպրհն
մերթել), ստիպուած ենք ընդունիլ միանգամայն թէ
Գիտութիւն և Հաւատք միաբան են միշտ իրարու, բաւ-
ական որ երկուքն ալ ճշմարտութեան և ստուգութեան
նկարագիր ունենան:

Բայց այդ ահագին բեռն, որուն ճմիր ծանրութեան
տակ ընկճած են հզօրագոյն թիկունք, կը խոստովանինք՝
մեր տկար ուսերը միայն չեն բաւական տանիլ: Սոյն ան-
կեղծ համոզումն ահա կը սախպէ զմեզ հրաւեր կար-
դալ ամէն հաւատացեալ և անհաւատ ճշմարտասէր
զիտնոց՝ որ հիմնովին առանց կողմնակալութեան
դրուած ամիսի յօգուածներով հաճին չորհել խմբա-
գրութեան իրենց ձեռնառութիւնն իրենց յանկալինպա-
տակին հասնելու: Մենք, ինչպէս յայտնի է, ընտրած
ենք յառկապէս լեզուաբնական ճիւղն՝ ըստ որում մեր
մասնագիտութիւնն և պիտի խօսինք տակաւ ընդհան-

բազմապիսի մարդկային խօսույթներն և մասնաւորապէս առանձինն լեզուաց վրայ՝ ասոնցմէ նախամիծար ընտրելով բնութեան մեր հնախօսական վսեմաշուք Հայերէնն և Օսմանեան Պետութեան չքնաղագիւտ գաշնակաձայն թուրքերէնն: Մարդկային լեզուաց ծագումն, ինչպէս յայտնի է, սերտ յարաբերութիւն ունի Յայտնութեան և Աւանդութեան հետ և Հոմեմատական Լեզուադիտութիւնն որ մեծագոյն թէ և նորագոյն դիտութիւններէն մէկն է, կրօնական աւանդութեանց դէմ կը մարտնչէ ստատկութեամբ: Այդ մասնաճիւղն՝ որովհետեւ խմբագրին է և յղովագոյն յօդուածներ պիտի ընծայեցնէ, իրաւունք ստացած է թերթին ալ Լեզուանունը տալու: Բայց Լեզու ամէն նիւթի վրայ կը ճառէ, ուստի և նաեւ մեր ամաթերթն և պիտի ջանանք յատկապէս այն նիւթերն ընտրել, որոնք կրօնի հետ կապ ունին: Առանձինն ուշադրութիւն պիտի նուիրենք Բանաստեղծական մասին. վասնզի գեղարուեստը մեծապէս կը նպաստեն բարուց ազնուականութեան և միանգամայն ընթերցողաց միտքը կը զբօսցնեն, որ թերթի մ'ընթերցումը քաղցրացնելու և ընդհանրացնելու համար պահանջուած յատկութիւններէն է:

— Ամադրիս ծրագրին առթիւ խօսեցանք հոմաւորութեան և հաւատոյ վրայ. ժամն է արդ լսելու թէ ինչ պիտի ճառէ ամենաբարի և ամենաշարն

Լ Ե Ձ Ո Ի

Խօսողութիւն. — Չայնալեզու. — Չեւալեզու:

Մարդ միայն լեզուաւ կրնար մարդ
բլլալ, բայց որպէս զի լեզու ու
նենար, նախ մարդ բլլալու էր:
Ուրիշէ

Մարդկային մարմնոյ կազմութեան մէջ երբեք ուն որորուն

լեզուն ստուգիւ հրաշագործ անդամ մըն է : Խօսողութեան գլխաւոր գործարանն ըլլալով՝ գրեթէ ամէն բարիք ու չարիք որ քաղաքական ու բարոյական աշխարհիս վրայ երեւցած են՝ անոր միջնորդութեամբ են . ուստի եւ իրաւամբ ըսած է հանճարեղ Լեւակոստան թէ Մարդու ամենալու եւ ամենաչար մասն միանգամայն Լեզուն է : Սակայն սոյն բարոյական տեսակէտն մեր նպատակէն դուրս է : Զայն կ'ուզենք հոս նկատել մենք իբրեւ բազմածին ծնող միայն՝ բազմապատիկ բիւրաձեւ բարբառներու , զոր տիեզերաց երեսը տարածուած զանազան ազգերը կը խօսին⁽¹⁾ :

Մարդկային Լեզուն կամ Խօսողութիւնն ստուգիւ հրաշալի կարողութիւն մըն է . վասն զի չենք կրնար դիւրաւ ըմբռնել թէ ինչպէս մարդ անոր միջնորդութեամբ այլ եւ այլ յօդաւոր ձայներ կը հնչէ , որոնք տակաւ իւր գաղափարաց , ըզձից եւ զգածմանց յայտարար նշանները կ'ըլլան : Լեզու , շրթունք , ատամունք եւայլն միաբան գործակցութեամբ եւ գեղեցիկ համաձայնութեամբ բառ եւ խօսք յառաջ կը բերեն , որոնց նաեւ անասունք կրնան նմանիլ երբեմն , վասն զի ասունք ալ մեզի նման խօսողական գործարաններ ունին : Սակայն անխօսուն կենդանեաց ոմանց նմանողութեամբ միայն քանի մը բառ հնչելու կարողութենէն կամ լու եւս ընդունակութենէն՝ եթէ յանգզնինք նաեւ անբանից շնորհել խօսելու կարողութիւնն , ստուգիւ ճշմարտութենէ հեռի կը մնանք : Վասն զի մենք խօսողութեան անհրաժեշտ պայման կը դնենք խորհողութիւնն . եւ անասունները գերբնական խորհողութենէ զուրկ համարելով՝ նաեւ գիտակցութեամբ խօսողութենէ անմասն կը հրատարակենք : Ասկէ կը հետեւցընենք մարդու եւ անասնոց խօսողութեան էական տարբերութիւնը . մարդ հասկնալով կը խօսի եւ ներքինն արտաքուստ կը յայտնէ , իսկ անասունը դրսէն լսածը կը կրկնէ միայն՝ առանց իմաստն հասկնալու եւ զգալու , յօդաւոր ձայնիւ կամ լեզուաւ ինքզինք բացատրել չի կրնար , անկա-

(1) Լեզու անդամը ցուցնող բառը՝ գրեթէ ամէն լեզուաց մէջ խօսք ու քաղաքաւ ալ կը նշանակէ . վասն զի անոր գործունէութիւնն խօսողութեան վրայ շատ աւելի ազդու եւ զգալի է :

րող է ինքնին յօդաւոր բառ յօրինել ներքին խորհուրդ մը յայտնելու զոր չունի իսկ . իսկ լոկ զգացումներն արտաքուստ իմացնելու համար բաւական է անասնոց՝ անյօդ ձայներ հանելու կարողութիւնն : Այս ճշմարտութիւն մըն է , զոր կարծենք ոչինչ հակառակ ապացոյցք ցարդ կրցած են հաստատութենէ խախտել : Անոր համար անհիմն ենթադրութիւն եւ ծանր թշնամանք մըն է մարդկային գերազանցութեան դէմ կարծելն՝ թէ ներքին աներեւոյթ տարրերութիւն մը չկայ այդ նկատմամբ մարդու եւ անասնոյ մէջ եւ թէ մարդիկ պարագայից յարմարութեամբ միայն խօսող եղած , իսկ անասունք լոկ ձախորդ պարագայիւք անխօս մնացած են . եւ դորձեալ թէ խօսիլ յառաջ է քան խորհիլ , իբր թէ մարդիկ նախ նմանողութեամբ եւ առանց գիտակցութեան խօսելու սկսելէն ետեւ՝ տակաւ սկզբնաւորութիւն ըրած են խորհելու , այսինքն խօսիլն խորհիլ սորվեցուցած է անոնց : Ընդհանրապէս համոզման համեմատ՝ կոյ էական զանազանութիւն մը մարդու եւ անասնոյ մէջ , որու իրապէս գոյութիւնն անուրանալի է թէեւ անբարենքի երեւոյց : Այդ զանազանութիւնն է ահա բանականութիւնն , որմէ զուրկ են անասունք , թէեւ գոնէ քանի մը կենդանեաց վրայ այնպիսի բնազդական երեւոյթք նշմարուին , որոնք կարծես թէ լոկ բանականութեամբ կրնան մեկնուիլ : Արդ սոյն բանականութեան չգոյութենէն կը ըլնէ անասնոց գիտակցական խօսողութեան բնածին պակասութիւնն , որ այնպէս պիտի մնար որչափ եւ որպիսի պարագայից նպաստաւորութիւն որ կարենար վրայ գալ զանոնք խօսողութեան հանելու : Նոյն բանականութիւնն սերմն է խորհողութեան , որ տակաւ երեւան կու գայ մարդու վրայ , քանի որ նա մտրմնով կը զարգանայ , եւ մեղմով կը յօրինուի գիտակցութիւնն եւ ինքնագիտութիւնն : Խորհողութիւնն այս կերպով գտմ քան զգտմ կերպաւորուելէն ու կազմուելէն ետեւ խօսողութիւնն ալ կը յայտնուի . այսինքն կը ստիպուի մարդ ներքուստ խորհածն ու զգացածն զգալի նշանով մը արտաքուստ բացատրելու իրեն՝ մօտ գտնուող նմանեաց : Իսկ այս զգալի նշանին գերազոյն ձեւն է ձայնիլ խօսիլ (ձայնալեզու) , որ ինքզինք լոկ նշանացի ան-

ձայն կերպով (ձեւալեզու) բացատրելէն անհամեմատ գերազանց է : Իրաւ է , տղայութեան տիւեղծ հասակին մէջ երբ բանաւորութիւնն տակաւին չէ բացուած , խօսիլն այլք կը սորվեցնեն մարդուն կամ ինք լսելով տակաւ կը սորվի առնոցմէ , բայց նաեւ ինքնին կարող է ծննդեամբ բանաւոր մարդն՝ խորհողութիւնն տակաւ կերպաւորութեան համեմատ՝ ինքզինք ձայնիւ հասկցնելու եղանակը գտնել , կամ որ նոյնն ըսել է , յեզու մը հնարել : Եւ այս վերջին պարագային մէջ՝ խորհող մարդն որ լսող էր միանգամայն՝ ձայնի պիտի դիմէր բնապէս եւ ոչ անձայն նշանի՝ իւր ներքինը բացատրելու համար : Վստի զի արտաքուստ լսելեաց հնչող ձայնն աւելի ազդու էր խորհողին մտաց , քան թէ տեսնելեաց առջեւ չողացող որ եւ իյէ լուս ձեւերն , որով ընտրելագոյն կը դատուէր ձայնն քան զձեւն : Այն ատեն երբ խուլ է մարդ ծննդեամբ , ուստի եւ համար բնութեամբ , ականջով ոչինչ տպաւորութիւն առնելուն , կը հարկադրի աչքին մատակարարած ձեւերը գործածել ինք զինք բացատրելու , որով ձայնալեզուն տեղի կուտայ՝ ձեւալեզուին : Այսպիսի է ահա ի ծնէ խուլ համբոյ հնարած նշանախօս բարբառն որ հնչական լեզուէն շատ անկատար է : Այդ խուլ համբներուն ձեւախօսական լեզուն կը ցուցնէ նաեւ թէ որչափ անհիմն է անոնց կարծիքն , որոնք խօսիլն յառաջ կը դնեն քան զխորհիլն , ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք : Համբք թիւ եւ չեն խօսիր՝ սակայն լաւ կը խորհին , որ չէր կրնար ըլլալ եթէ խորհողութիւնն խօսողութենէ կախում ունենար : Իսկ եթէ խօսողութենէ զուրկ գտնուող համբք՝ մտաւորական թերութիւններ կը ցուցնեն երբեմն , այն լոկ լսողութեան չգոյութենէն է եւ չէ թէ խորհողական զօրութեան պակասութենէն , որ՝ նոյն պարագայի մէջ , միայն անկատար կրնայ մնալ կամ գոնէ լսողի մը չափ չի կրնար զարգանալ՝ չկարենալով օգտիլ ձայնական դասախօսութենէ , որ մեծ կարեւորութիւն ունի մտաւորական զարգացման մասին :

Ուրեմն խորհողական զօրութիւնն սերմնապէս ու բնապէս ունենցողը միայն կրնայ տակաւ խօսող ըլլալ կամ խօսիլ գիտակցութեամբ , ուստի եւ չենք կրնար լրջօրէն ուրանալ թէ խորհողութեան հետեւութիւնն է խօսողութիւն ,

Թէեւ միւս կողմանէ ալ սախալուինք խոստովանիլ թէ խօսողութեան մեծ է ազդեցութիւնն խորհողութեան կատարելութեան վրայ եւ «մարդ իւր խօսելովն է կատարեալ մարդ, թէսլէտեւ որսլէս զի կարենայ խօսիլ գիտակցութեամբ՝ յաւաջ պէտք է խորհող մարդ ըլլալ» :

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

Կարեւորութիւնն, Յարաբերութիւնն ու Գաղափարը:

Մարդ աշխարհք գալէն ետեւ՝ եթէ ինք իրեն մնայ, ապրիլ չի կրնար, եւ ինք որ բոլոր արարածոց վսեմագոյնն է, ընկերին օգնութեան ամենէն աւելի կը կարօտի: Այդ անբեւեոյթ նախախնամութեան մը զգալի մէկ նշանն է ստուգիւ. վասն զի ասով ուզած է Արարիչն անշուշտ նշանակել թէ մարդկային ազգն ամբողջութեամբ ընտանիք մըն է, որուն իւրաքանչիւր անդամք իրարու հետ սերտիւ կապուած են եւ մէկ մէկու զարգացման ու երանութեան ձեւնոյց վորավիզն ըլլալու են:

Մարդկային բնութեան այդ հանգամանքն չէ թէ թերութիւն այլ առաւելութիւն համարուելու է եւ արդարեւ իւր հոգեկանութեան հաւաստիք մըն է: Ինքնին զարգանալու անկարողութիւնն, որով լոկ բնական էակներէն ('անասուններէն) կը տարբերի, կը ցուցնէ թէ մարդ աննիւթական հոգի մը կը կրէ, որ արդէն զարգացած, օտար հոգեկան զօրութեան մը միջնորդութեամբ արբունք հասնելու կը կարօտի:

Արդ տհաս եւ անխօս մանուկն հոգւով ու մարմնով զարգացնելու դործն Մանկավարժութիւն կամ Դաստիարակութիւն կ'անուանենք, որ այնչափ անհրաժեշտ է, որչափ բնական հարկ մըն է մարդուն՝ ընկերութեան անդամ ըլլալ եւ որոշ վիճակ մ'ունենալ:

Մարդուն բոլոր կենաց վրայ մեծ է կրթութեան ազդեցութիւնն: Եթէ անիոյթ ընենք՝ վայրենութեան վիճակ

կ'առնու մարդ . առաքինութեանց արհիւ սերմերը բուսնիլ եւ աճիլ չեն կրնար . ընդհակառակն մոլութեանց ու կրից մոլախոտը կը սկսի զօրանալ ու տարածուիլ : Դարձեալ՝ եթէ դատախարակութիւնն ուղիղ չըլլայ , երբ գործելու ատենը գայ , ոչ օգտակար այլ վնասակար կ'ըլլայ մարդ թէ՛ անձին եւ թէ՛ ընկերութեան :

Սակայն կրթութիւնն որպէս զի կարենայ յաջողիլ՝ հարկ է ծրագիր մ'ունենայ . իսկ այդ ալ կարելի ըլլալու համար՝ դարձեալ սկզբունք պէտք են եւ այս սկզբանց ուղիղ գործածութիւնն : Առանց ասոնց , ինչպէս յայտնի է , կրթութիւնը չի կրնար որոշ նպատակի մը հասնիլ եւ օգտակարութեան յոյս տալ :

Կրթութեամբ պէտք են հասկցուիլ նաեւ Ուսմունք . վասնզի զի այս միւսին մասն ու միջնորդն է : Ուսմամբ միայն կարող է մարդ ճամբորտութիւնն եւ անկէ ծագած պարտականութիւնները ճանչնալ , եւ անով միայն մանկավարժութիւնն իրականութիւն եւ տեւականութիւն կրնայ ստանալ :

Արդ վերագոյն ըստած ճամբորտութիւններն ամիսիկելով այսպէս կը սահմանենք մանկավարժութիւնն . Վարդապետներն կրթական եւ ուսական սկզբանց եւ ասոնց գործածութեան :

Ոմանք խնդիր յուզած են թէ արդեօք բնաւ կարելո՞ր է մանկավարժութիւնն իրրեւ կրթական գիտութիւն : Վասն զի կան ծնողք որ չատ լաւ եւ խնամտութեամբ կը կրթեն զաւակինն առանց մանկավարժական գիտութեան գաղափարն իսկ ունենալու : Ընդհակառակն ոմանք , թէ եւ գիտական դատախարակութեան ամէն նրբութեանց խելամուտ խորամուխ ըլլան , սակայն եւ այնպէս իրենց առաջնորդութեան յանձնուած սանին ճախորդ ուղղութիւն մը կու տան եւ զնա անկարող կը թողուն թէ հոգւով եւ թէ մարմնով : Արդի ժամանակիս մէջ՝ ուր կրթական գրութիւնք այնչափ կը յաճախեն ընդհանուր , փորձէն գիտենք որ դատախարակութիւնն փոխանակ յառաջագէմ երթալու՝ կարծես ընկրկելու վրայ է , որով բնապէս ընկերութեան վնասք ու չարիք կը բազմանան :

Այս նկատմամբ ահա մեր կարծիքը : Տարակոյս չկայ կը

դաճողին ծնողք որ առանց մանկավարժական գիտութեան կարող են զաւակներն կրթել, հետեւելով մարդկային առողջ մտաց եւ կրօնական գեղեցիկ աւանդութեանց, զորոնք՝ քանի որ յարգեն, չատ անգամ, ինչպէս փորձն ալ կը վկայէ, ընտրելագոյն դաստիարակք կը հանգիստանան չատ մը մանկավարժներէ, որոնք սոսկ անասկան գիտութեամբ մը կը պարծին եւ չունին առողջ միտք ու զուրկ են խոհեմութենէ: Իսկ դաստիարակութեան յոռեգոյն վիճակ ստանալն՝ մանաւանդ աղնուականոց ու մեծատանց կարգին մէջ, անկէ ստուգիւ կը ծագի, որ ասոնք հին քրիստոնէական կրթական աւանդութեանց յարգանք չեն ընծայեր: Ուստի եւ մենք չենք յօժարիր պահանջելու որ ամէն՝ դաստիարակութեամբ զբաղելու պաշտօն ունեցողներն մանկավարժութիւն տորվին՝ որ թերեւս ծիծաղական ալ է, սակայն կը խոստովանինք որ այդ գիտութիւնն ընդհանրապէս չատ օգտակար է, իսկ ուսուցչաց եւ քահանայից համար անհրաժեշտ հարկ մըն է:

Ուսուցչին կամ դասատուին կոչումն է մանկավարժութիւն, եւ անոր գործունէութիւնն ընտանեաց անձուկ սահմանին մէջ ամփոփուած չէ, այլ ընդարձակ տարածութիւն ունի. ըստ հետեւորդի իւր կոչմանէն պահանջուած հարկաւոր գիտութիւնն պէտք է որ հիմնապէս ունենայ, որպէս զի կարենայ ստանձնած պաշտօնն խղճիւ ու պատշաճօրէն կատարէ՝ չլսաահելով իւր սոսկ գործնական վարժութեան կամ ճարտարութեան եւ կամ վայրավատին հաւաքած տեղեկութեանց վրայ: Այդ՝ ամէն պաշտօնէին պարտականութիւնն է՝ իւր պաշտօնին համեմատ գիտութիւն ունենալ, որ սակայն դասատուի մը վրայ աւելի ծանր է, վասն զի ասոր գործն է գերագոյն արարածին՝ մարդուն հոգին ու մարմինը կրթել:

Նոյնն աւելագոյն իրաւամբ ըսելու ենք քահանային վրայ, որ կրօնական անձ բլլալով՝ յատկապէս կոչում ունի հաւատացելոց զաւակունքն փրկութեան ճամբան տալնորդելու: Այդ՝ բարձր բոյց նաեւ դժուարին պաշտօն մըն է, ուստի եւ կը պահանջուի իրմէ որ հիմնովին ուսումն ատնու մանկավարժութեան եւ սոյն գիտութեան ուղիղ սկզբանց գործ-

ածութեան մէջ լաւ հրահանգութի, որպէս զի կարենայ հաստատութեամբ ժողովրդեան հոգեւոր բարւոյն նպաստել մանկանց միաքն ու սիրաբար մշակելով:

Մարդախօսութեան ու Հոգեբանութեան հետ ալ անձուկ կապ ունի մանկավարժութիւնն, վասն զի եթէ ասոր պաշտօնն է ահաս մարդուն հոգեւոր ու մարմնաւոր զարգացման նպաստել, հարկաւ պէտք է յենուլ այն սկզբանց, զորոնք նոյն գիտութիւնք կ'աւանդեն մարդու հոգւոյն զօրութեանց եւ կարողութեանց եւ ասոնց զարգացման ազդող բնական օրինաց վրայ:

Ոչինչ նուազագոյն սերտ է յարաբերութիւնն, զոր ունի մանկավարժութիւնն կրօնի հետ. վասն զի անկարելի է տղան կրթել առանց նախ համոզուելու թէ մարդուն ինչ է վերջին վախճանն, աշխարհիս վրայ ինչ է դիրքն, ինչ պարտականութիւններ ունի եւ ինչ կերպով զանոնք կատարելու է որ նոյն ցանկալի վախճանին հասնի. իսկ ասոնց վրայ գոհացուցիչ տեղեկութիւն տուողը ճամարիտ կրօնն է միայն: Ուրեմն եթէ առանց վախճանի էակ մը չէ մարդ, կրթական գործոյն կրօնն առաջնորդելու է:

Այդ պատրաստողական ընդհանուր տեսութիւններէն ետեւ կը ծանուցանենք կանխաւ յարգոյ Ընթերցողաց, որ մեր հետագայ յօդուածք պիտի աւանդեն նախ մանկավարժութեան հիմնական վարդապետութիւններն. յետոյ պիտի ճառենք մասնապէս կրթութեան եւ ուսման վրայ: Դարձեալ միտք ունինք մանկավարժութեան համառօտ պատմութիւն մըն ալ յաւելուէ:

Լ Ե Ջ Ո Ւ Ա Ք Ն Ն Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Ք

2

Չ տառին ձայնական հանգամանքն որ հայական նախալեզուին մէջ ունեցած է՝ դեռ չզննած կամ էութեան վրայ

չխօսած, նախ հնդեւրոսական գոյութիւնը պէտք է քննել։
Հնդեւրոսական ճանաչման նախնին լեզուն, երբ դեռ միութեան
զօդը չէր խզուած եւ ոչ զանազան լեզուներ ծնած, Ձ ձայն-
նէն զուրկ էր եւ զայն յետոյ քանի մը դասերը միայն նոյն
կամ նման ազդեցութեանց տակ յառաջ բերած են։

Բոլոր հնդեւրոսամայր քոյր լեզուներն աչքի առջեւ բե-
րելով կը տեսնենք, որ շատերն իրօք նոյն ձայնը չունին։
այսպէս գերմանական, յունական եւ լատինական դասերը։
Ձ ձայնէն զուրկ է նաեւ հնդկական լեզուն թէեւ արիական
է։ մեզի հետ ունին երանեան եւ սլաւեան բարբառներն։

Արդ ոմանց մէջ գտնուելէն եւ դարձեալ ոմանց մէջ չգտ-
նուելէն կը հետեւցնենք ապահովութեամբ թէ նոյն ձայնն
սկզբնապէս գոյութիւն չունէր։ Վասն զի չի կրնար ըլլալ որ
հիմա Ձ չունեցողներն երբեմն ունեցած ըլլան, երբ յայտնի է
նոյն դուստր ձայնին մայրն կամ այն հնադոյն ձայնն՝ որմէ
ծնունդ առած է, ինչպէս ստորեւ պիտի տեսնենք։

Յունարէն ունի Ղ, որ գոնէ արդի Յունաց հնչման հա-
մեմատ ճիշդ մեր Ձ ձայնն է։ Բայց ~~Էրերեւոյ թէ նոյն յու-~~
նական տառն նախապէս Ձ⁽¹⁾ կը հնչուէր եւ ոչ Ձ, կամ գո-
նէ մեր եւ ուրիշ քոյր լեզուաց Ձ ձայնին հետ նոյն ծագում
չունի ընդհանրապէս։

Եթէ Ձ տառին ձեւն համեմատենք յունական Ղ տառին
ձեւին հետ, երկուքին մեծ նմանութիւնը շատ ակներեւ կ'ե-
րեւի։ Բայց հոս, գոնէ անցողակի, նշանակելու ենք որ Ձ
տառին ալ ձեւն նոյն յունական տառին ճշգրիտ պատկերն է,
եւ իրօք նաեւ մեր Ձ ու Ձ ձեւերուն տարբերութիւնն դուրս
ինչ է եւ նոյն իսկ հնչմամբ, որչափ կ'երեւայ, շատ նման
էին իրարու⁽²⁾։ Այս նմանութիւնը թերեւս առիթ եղած է
որ հայ նշանագրաց գաղիչը միեւնոյն յոյն տառէն մէկմէկու
չատ նման երկու հայ ձեւեր յարմարած է։

Հոս խնդրի կրնայ յուզուիլ թէ մեր Ձ տառին հնչումն

(1) Հնչէ ծ, ինչպէս մեր ռամիկն հին եւ ուղիղ հնչմամբ կ'արտաբերէ
ձիւն, ձեռք եւ այլն բառերն։

(2) Այս նկատմամբ առանձինն ուշադրութեան արժանի է Խորենացոյ
Նաճիաճ գրութիւնն փոխանակ սովորականին՝ Նազիանդ։

արդեօք Մեսրոպայ ժամանակին համեմատ է: Նկատելով որ բոլոր հայ գաւառաւեգրուաց մէջ, թերեւս առանց բացառութեան, Ձ տառով գրուած ամէն բառ մեզի ծանօթ ձայնիւ կը հնչուի, կը միտենք ընդունելու որ այդ տառին նաեւ մետրոպեան վաղեմի հնչիւնն ոչինչ տարբեր էր մերինէն:

Ձ ձայնին ծագումն ու համեմատութիւնը դեռ չսկսած, օգտակար է նաեւ քննել նախ թէ բառի մը մէջ ինչ դիրք կրնայ առնուլ: Արդ բառերն որ Ձ ունին եթէ աչքի առջեւ բերենք, կը գտնենք որ թէ սիւղը, թէ մէջ եւ թէ վերջ կրնայ գալ: Իսկ եթէ իրմէ առաջ կամ ետ բաղաձայն մը կից գտնուի, որովհետեւ ինք հնչող⁽¹⁾ է, նոյն բաղաձայնն ալ հնչական ըլլալու է: Այս օրէնքն հաւնաձայնութեան օրէնք կը կոչուի: Ըսածնիս օրինակներով ցուցնենք:

Սկզբնաբառին յաճախ կը հանդիպի Ձ. զորօրինակ՝ զարդ, զայրանալ, զաւակ, զերծ, զեւ, զի, զուր, զոն, զոյգ եւայլն:

Բառավերջին նոյնպէս ցանցառ չի պատահիր. օրինակի աղագաւ՝ մագ, քիզ, քուզ, դեզ, հեզ, յոյզ եւայլն:

Բառամէջին՝ երկուստեք ձայնաւորով՝ նմանապէս չատ հեղ երեւան կու գայ. ինչպէս՝ քաղուկ, վագել, յոգել, կիզուլ, հազար, խոզան եւայլն: Կրնայ նաեւ երկու կից յաջորդող վանկ նոյն ձայնիւ սկսիլ կամ վերջանալ, վերջին դիպուածը բնապէս երկու ձայնաւորի մէջ, այսպէս՝ զա-գիր, ազ-ազ-ուն:

Իսկ երբ Ձ ձայնին բաղաձայն մը կցի առաջ կամ վերջ՝ որ դարձեալ սովորական դիպուած մըն է, նոյն բաղաձայնն հընչող⁽²⁾ ըլլալ պէտք է. այսինքն կէս-ձայնաւոր (վ, ր, ո, լ), կամ ուղեական (ն, մ) կամ մնացած բաղաձայններէն միջակ կոչուածներն (գ, դ, բ եւայլն): Այսպէս պարզ, եզր⁽¹⁾, կոզուն, կոզի, վզուկ, կազմ, զմայլել, ոզնի, ազգ, ազդ, ազբն, զգել եւայլն: Դարձեալ բնական է որ երկու գ կրնան

(1) Հնչող այն բաղաձայններ կը կոչուին զորոք արտաբերելու տեսն ձայնը կոկորդին վրայ չհնչողներուն համեմատութեամբ աւելի կը ճօճէ եւ զայս կը զգանք եմէ մատուցնիս վրայ դնենք:

(2) Դիտողութեան արժանի եզրովն, յն. Έσφάρα քառապարձութիւնն, ուր կ'երեւայ թէ դժուարին էր Հայուն ետնովն կամ ետնովն հնչիլ ու գրել:

իրարու կից գտնուիլ ինչպէս թզգեղ, զգալ քնածայնից մէջ. նաեւ զգուել կրկնաւորն հոս կրնայ պատկանիլ:

Այս օրէնք այնչափ ստիպողական կ'երեւան որ արմատական բնիկն ո՛ր վերագոյն յիշուած բաղաձայներէն մէկին աղ-դեցութեան տակ զի փոխուած կը դառնենք: Այսպէս սկիզբն բառին մէջ զ՛ կից հետեւող քին պատճառաւ եղած (համա-ձայնական) փոփոխութիւն մըն է սկզբնականին, որ դար-ձեալ երեւան կու գայ սկսանել ձեւին մէջ, ուր քի պակասու-թիւնը նոյն ստուարիտական հարկը չէր դնէր սին վրայ, այլ թոյլ կու տար բնական ձայնը պահել:

Սոյն կանոնը ճշգիւ պահուած կը նշմարենք օտար (յոյն) լեզուի հայ սառերով գրուած բառերուն մէջ, որպիսի են զմիդիւն, զմիդիւս, զմիդու եւայլն, որոնց պատասխանող յոյն ձեւերն ոչ զ այլ ս կը ցուցնեն. ինչպէս $\sigma\mu\lambda\eta$, $\sigma\mu\lambda\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$, $\sigma\mu\lambda\rho\rho\alpha$. Արդ այս իրողութիւնը կը ստիպէ զմեզ երկու հաւանակա-նութեանց մէջ ընտրել. այսինքն կամ ընդունելու ենք որ նաեւ Յոյնք մեզի պէս ք. ռնգականէն առաջ σ չշողը զ կը հնչէին, ուստի եւ մեր նախնիք հետեւած են ~~անոնց~~ կամ թէ Հայք, որ աւելի հաւանական ալ կ'երեւայ մեզի, նաեւ օտար բառի մէջ իրենց սովորական հնչումէն չէին կրնար զա-տուիլ:

Ուրեմն մինչեւ հիմա յառաջ բերուած իրականութիւննե-րէն կը հետեւի, որ ուր զ անհամաձայն կամ չհնչող ձայնի մը հետ շփուի, հարկ է սի փոխուի: Արդ սոյն փոփոխութիւնն արդեամբ կատարուած կը գտնենք սթափել եւ սքողել⁽¹⁾ բառերուն սկիզբն, որոնց եթէ դիմաց դնենք քափել եւ ֆող բառերն, առանց ընդգիծութեան կը հաստատենք, որ այն երկու բառերուն սկիզբն երեւցող ս ձայներն՝ նշանակութիւնն սաստկացնող ծանօթ զ նախդիրն է, որ ստիպուած է սի դառնալ անմիջապէս ետեւէն եկող ք եւ ֆ չհնչող թաւ ձայ-ներուն պատճառաւ. ուրեմն այն բառերը գրուելու էին բուն զթափել եւ գքողել: Այսպէս ալ իրօք կը տեսնենք նոյն նախ-

(1) Նախալիզու 53 եւ 111 էջերուն մէջ այս երկու բառերուն նախա-ձայն ս քառն արմատական համարած ենք, որ սակայն այնչափ հաւանա-կան չ'երեւար:

յառ՛
ս փողել, ս փողել

դիրն անվթար նախնական ձեռովն սկսեալ, երբ հետագայ բաղաձայնն հնչող տառ մըն է. ինչպէս զգետնել, զնքստել, զմածնուլ եւ այլն:

Բայց բանասէր հայագէտ ընթերցողն անշուշտ պիտի առարկէ մեզի զկծել եւ զչարել գրութիւններն, որ սքալիել եւ սքոլել բառերուն վրայ ազդող համաձայնական օրինաց համեմատ՝ պէտք էին սկծել եւ սչարել հնչուիլ ու գրուիլ, վասն զի ասոնց սկիզբն ալ, ինչպէս շատ յայտնի է, վերն յիշուած զ նախդիրն է կծել եւ չար բառերուն վրայ եկած եւ անխօփովս մնացած:

Այդ տառական համաձայնութեան օրէնքն այնքան խիստ է որ մինչեւ յիշեալ գրութիւններն իրեւ սխալագիր կամ զեղծում կրնայինք հրատարակել⁽¹⁾. սակայն մենք չենք համարձակիր այնչափ յառաջ երթալու եւ նոյն զարտուղութեան պատճառն զ նախդիրն արտաբերութեան եղանակին մէջ կը փնտռենք: Այսինքն այդ զէն ետեւ շատ թեթեւ կամ սուղ ը մը կից էր անշուշտ հնչուելու ատեն, որով բնապէս հետեւորդ բաղաձայնին հետ չփուսն թոյլ մնալով, կրնար իւր բնիկ ձայնը սկսել զ, ուստի եւ զչարել, զկծել իւր զըչարել, զըկծել կը հնչուէին: Նոյնպէս մեկնելու ենք զգրուիլ եւ կգալ գրութիւններն, զորոնք՝ որովհետեւ նաեւ մեր նախնիք մեզի նման զգրուիլ եւ կըգալ կը հնչէին, իրաւունք չունինք աւանդուած ընդհանուր կանոնէն բացառութիւն համարելու:

Իսկ երբ նաեւ Մարգարան, Յագիւրս, Մանագիւրս եւ այլն գրուած կը գտնենք, ասոնք ալ մեր կանոնին ստնանել չեն կրնար: Ասոնց մէջ, զ ձայնէն ետեւ ձայնաւոր կամ բաղաձայն մը զեղչուած է: Մարգարան եւ Մանագիւրս հնազոյն մարգարան⁽²⁾ եւ Մանաւագիւրս ձեւերու ծնունդ են. իսկ Յագիւրս զէն ետեւ դ կորուսած է ինչպէս Որմիզդուխս, որ

(1) Մեկնուած օրինաց համեմատ Տոսպ այլայլելով կրնար Տոք գրուիլ ինչպէս որ իւրօր գրուած է. սակայն Տոսք, նոյնպէս Տիսքոն (Տիգրոն) եւ Կասք (Կասպը) ստուգիւղացապարտելի են կամ առ առաւելն ընդունելու ենք որ ք սակաւ սկսած էր պ հնչուիլ: Դարձեալ ուղղագոյն է գրել Մասքոսք թէեւ Մաքրուք ալ գրուած գտնուի:

(2) Համեմատէ նոր պարսկերէն ځځو մեղեքան:

ԸԼԼալու էր Ուրիզդդուխս՝ դուստր Ուրզդայ. ուստի եւ Յագ-կեռս հնագոյն Յագդաիեռս ձեւին աղաւաղութիւնն է. համեմատէ Պարսկերէն ۵۳۶ իբր յաշասիեռս, յաշսածին, այսինքն յաշխ ծննալ, արարեալ (¹):

Զ իբրեւ շոյղ ձայն թէեւ սերտ կապակցութիւն չի կրնար ունենալ կից գտնուող բաղաձայնին հետ, ուստի եւ անոր բնութիւնը փոխելու չափ վրան ազդել, սակայն կը գտնենք քանի մը բառ, որոնց մէջ մեր խնդրոյ տակ գտնուող զ նախդիրն հետեւորդ կոկորդական ձայնը մինչեւ կրցած է անհետ ջնջել՝ ինք անկէ զօրաւոր գտնուելով եւ չուղելով անոր հետ համաձայնիլ: Այսպիսի բառ մըն է ահա զննել, որուն մէջ զէն ետեւ ք հետակորոյս ջնջուած է եւ ԸԼԼալու էր զֆննել: Ստուգիւ ուշի ուշով քննել մըն է զննել, ուստի եւ մեր նախդիրն սաստկացուցիչ զօրութիւնը շատ զգալի է վերջին բառին վրայ: Դարձեալ նոյն նախդիրն ազդեցութեան տակ աներեւոյթ եղած է ք կամ զ՝ զերծանել ու զերծուլ բայերուն սկիզբն, որոնց զերծանել եւ զերծուլ կամ քերծուլ բառերուն հետ ունեցած նշանակութեան մեծ նմանութիւնը՝ մեր մեկնութեան եթէ ոչ ստուգութիւն գոնէ բարձր աստիճանի հաւանականութիւն կու տայ: Ուրեմն զերծուլ = զգերծուլ կամ զքերծուլ:

Որովհետեւ մեր բացատրած օրէնքն միայն ոսկի դարու ուղղագրութեան համար է, նկատողութեան չենք առնուր այն բառերն, որոնք համեմատութեամբ նորագոյն դարերու ստացուածք կամ մանաւանդ փոխառութիւնք են, երբ տառերու հին եւ ուղիղ հնչմունք տակաւ աղաւաղած ու այլալած էին: Այսպիսի են մագսաֆե (գրուած նաեւ մագդիֆի, յն. μαγείχη), մգկիք (գրուած նաեւ մգզիք, մանաւանդ մսֆիք, արաբերէն ماء) եւայլն:

Ուրեմն Զ ձայնին վրայ նշմարուած երեւոյթներն ամփոփելով կը տեսնենք որ բառին թէ սկիզբ թէ վերջ եւ թէ մէջ կրնայ երեւալ, դարձեալ երկու կողմէն ձայնաւորով կամ (իրմէ ետեւ) բաղաձայնին կից. իսկ այս վերջին դիպուա-

(¹) Զրուան, ինչպէս զիսենք, «զհագար ամ յաշս արար, զի թերեւս որդի մի լինիցի նմա»: Եզն. էջ 113:

ծին՝ կից գտնուող բաղաձայնն հնչող է ընդհանրապէս՝ համաձայնութեան օրինաց համեմատ, ուստի եւ եթէ ըստ պատահման չհնչող բաղաձայնի մը հետ չիլուի՝ կամ ինք անոր հետ կը համաձայնի ու լիովնուելով կամ զայն կը ջնջէ։ Դուք ուրեք անհամաձայն բաղաձայնի քով ալ երեւցած է՝ չճշդական բնութեան պատճառաւ, որով նախորդ կամ հետեւորդ բաղաձայնին հետ չիլումը միշտ թոյլ կը մնայ։

Զ տառին դրից եւ ազդեցութեան վրայ եղած գիտելիքն հոս կ'աւարտի։ Յաջորդ յօդուածով կը ճառենք թէ Զ ձայնն ինչ յարաբերութիւն ունի նախալեզուի եւ միւս լիովն լեզուաց ձայներուն հետ, կամ թէ ինչ նախաւոր ձայներէն ծագում առած է եւ քոյր լեզուաց ո՞ր ձայներուն հետ կրնայ համեմատութեան գալ։

Յ ՈՒՐԲ ԼԵՁՈՒ

Ստուգիւ մեծ պարծանք մըն է քննել Օսմանեան Վսեմաշուք Պետութեանս թուրք լեզուն, որ չքնաղ յօրինուածովն իրաւամբ զարմանք պատճառած է նորագնին մասնագիտաց։ Այո՛, իբրեւ զգայուն հպատակ ինչո՞վ կրնանք աւելի մեր անկեղծ երախտագիտութիւնը ցոյց տալ եթէ ոչ՝ իբրեւ շնորհակալութեան դոյզն՝ մեր հետազօտութեանց բառահիւս ծաղկեպսակն խորին յարգանքով դնելով հայրագործ վեհապետին երկնաբերձ գահոյից առջեւ՝ այն անթուելի երախտեաց վիժարէն, զոր Նորին Վեհափառութիւնն կը հաճի զեղուլ անդադար հայական հաւատարիմ տոհմիս վրայ։

Եթէ թուրք լեզուի վրայ հրատարակուած բոլոր գրութիւններն աչքի առջեւ բերենք, կը ստիպուինք ցաւով տեսնել թէ նոյն հետաքրքրական լեզուին վիճակը տակաւին մթութեան մէջ է։ Դեռ չէ խուզարկուած թուրք արմատոց որպիսութիւնն. նոյն լեզուին բնակերտութեան ու բառակազմութեան մասին ոչ ոք ճառած է հիմնովին եւ մանրամասնօրէն։ Ստուգիւ զարմանալի եւ ցաւալի երեւոյթ մըն է որ

բաղմամբիւ տաճկագէտ ազգայնոց մէջ չեն գտնուած անձինք որ թուրք բարբառն ըստ օրինի հետազօտէին : Այս նիւթիս վրայ լոյս տեսած քերականութիւններն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ թուրք քերականներու ընդօրինակութիւնք՝ անձնական հետազօտութիւններով ոչինչ յաւելում ըրած են, ուստի եւ հրատարակուած այնչափ մատեաններէն ետեւ՝ նոյն լեզուին վրայ լիովին տեղեկութիւն խնդրողն յուսահատ կը մնայ : Պետութեանս մէջ՝ ուր գիտութիւնք եւ արուեստք եւ օտար լեզուք հետզհետէ ծաղկելու վրայ են ուսումնատենչ Արքայի շնորհիւ, ստուգիւցաւալի է տեսնել որ Տէրութեան բուն ազգային լեզուն բաւական չէ քննուած եւ լուսաւորուած : Ասոր պատճառն անշուշտ ոչ յօժարութեան այլ կարողութեան պակասութիւնն է : Վասն զի համեմատական լեզուաքննութեան տգիտութիւնն կամ մանաւանդ անծանօթութիւնն եւ արաբական քերականութեան ոճով նաեւ թուրք լեզուն ըմբռնելու եւ ուսուցանելու կեպն, արդարեւ մեծ արգելք եղած են նոյն թաթարական բարբառն էութեամբ ճանչնալու եւ բանասէրք շատացած են լոկ վարկալարաղի հետազօտութեամբք, որք լեզուին կաղմութիւնը չէին ճանչցներ եւ ոչ հետաքրքիր միտքը կը յաղեցնէին :

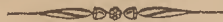
Համեմատական լեզուագիտութեան օրէնք որ գրեթէ առանց բացառութեան ամէն լեզուաց վրայ կրնան պատշաճեցուիլ, երբ լեզուաքննին բանասիրին խուզարկութեանց առաջնորդեն, լեզուական տարերաց տակ ծածկուած շատ ճշմարտութիւններ երեւան կը հանեն եւ կը յայտնեն հնութեան բովուց մէջ թաղուած հարուստ գանձեր, զոր ճաչնալով եւ ստանալով ուսումնասիրին միտքն ու սիրտը կը զմայլին եւ ազգային փառքն ալ կը յաճախեն :

Թուրք լեզուն՝ որովհետեւ բոլորովին տարբեր է արաբականէն որ սեմական է, այս կոկորդաշունչ բարբառոյն տառական յօրինուածութիւնն փոխ առնելով արդէն բաւական փառ կրած է, վասն զի սա այլասեռ ըլլալով զայն ճշդիւ բացատրելու բնաւ յարմարութիւն չունի : Սակայն այդ փառն աւելի ծանրացած է, երբ արաբաձեւ քերականութիւն մըն ալ տալ ուղղուած է նոյն լեզուին : Մենք մեր քանի մը դի-

սլուածական յօդուածներուն մէջ երբ ջանացինք այն ծանրատաղտուկ լուծը թօթալիել՝ լեզուագիտական վարդապետութիւններն աւելի դիւրըմբռնելի եւ հիմնական եղանակաւ աւանդելու համար, մեծամեծ դժուարութեանց պատահեցանք, եւ գուցէ թէ վայրապար աշխատեցանք, վասն զի մեր ընդդիմախօս վիճաբանն զմեզ լաւ չհասկցաւ եւ արաբական քերականութեամբ մեր դէմն ելաւ։ Այս ծախսորդ իրականութիւնն յուսաբեկ թողուց զմեզ այն աստե՛ն եւ ստիպեց մեր կարեւոր հակաճառութեանց ընթացքն ակամայ կասեցնել։

Սիւսյն Սմէն բանին սկիզբն է դժուարին, կ'ըսէ Առաին։ Հիմաի որ վերստին կը սկսինք թուրք լեզուին խորերը սելել, հարկաւ դարձեալ նոյն ուղղութեամբ յառաջ պիտի երթանք, վասն զի այս կերպով միայն կրնանք նոյն լեզուին նախկին վիճակը գտնել եւ անկէ կարեւոր ճշմարտութիւններ հետեւցնել։ Ուստի թողլով արաբանիչ բառերը՝ մեր վարդապետութիւնները մեկնելու համար այնսլիսի եզրներ միայն պիտի գործածենք, որոնք մեր գաղափարներն եւ իրին էութիւնը լաւ կը բացատրեն։

Ըստ հետեւորդի պիտի սկսինք մեր ոճով նախ թուրք ձայները քննութեան նիւթ առնուլ առանձինն, որ միջոցին պիտի ճառենք հարկաւ թուրք արմատներուն վրայ, յետոյ այդ վերջիններէն յօրինուած բնակերտութեան ու բառակազմութեան կանոններն պիտի աւանդենք։ Այսպէս ահա թրքաձայն լեզուին գաղնակաշունչ ամբողջութիւնն լաւ կ'ըմբռնուի եւ իւր բովանդակ գեղեցկութեամբ կ'երեւայ, զոր ցուցնել նաեւ մեր կարեւոր ու ցանկալի նպատակն է։

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ա. Պատմութեան հոռքիւնն ու ճիշդերը։ — Պատմութիւնն է մարդկային ընկերութեան պատահարները թուել։ Սա կը ցուցնէ մարդկութեան զարգացումը, կը սորվեցնէ անցելոյն միջոցաւ ներկան ճանչնալ եւ կը խրախուսէ կրթութեան

գաղափարականին կատարման, որ է մարդկային ազգին ազնուացումը:

Կենսագրութիւնը մեր առջեւ կը դնէ նշանաւոր անձի մը կեանքը, ուշադրութիւն նուիրելով մասնաւէտ նշանակելու թէ ինչպէս նա զարգացած եւ ինչ ազդեցութիւն ունեցած է իւր ժամանակին վրայ: Մենագրութիւնը (monographie) մասնական պատահարներ կը նկարագրէ, ցուցնելով ընդհանրին հետ ունեցած յարաբերութիւնը: Մասնագրութիւնը կը պատմէ կասկածելիութեամբ մանրամասնօրէն ազգի մը, կառավարութեան մը, վիճակի մը, քաղաքային հասարակութեան մը եւ այլն դիպուածներն: Ընդհանուր կամ Տիեզերական պատմութիւնը պատմական հաւաստի պատահարներէն ամբողջական նկար մը կը յօրինէ՝ այն ազգերն ու դիպուածները միայն յիշատակելով, որոնք մարդկային ազգին հանրային զարգացման նպաստած են: Ընդհանուր պատմութեան գրեթէ ուղին է Կրթութեան (culture) եւ Ֆիզիքային պատմութիւնն, որ յատկապէս մարդկութեան հոգեւոր եւ բարոյական զարգացման ընթացքը կը ցուցնէ:

Բ. Պատմութեան աղբերք: — Պատմաբանք իրենց նիւթը կը հաւաքեն հին մնացորդներէ, յիշատակարաններէ եւ յատկապէս պատմական աղբիւրներէ: Մնացորդաց մասն են կործանած եւ երկրի տակ թաղուած քաղաքներու աւերակներն (նիւուէ, Պոմպէի), ցցակերտ շինութիւնք (Հելլուստիոյ), հսկայից տապանք (Լիւնեսպուրիեան խոպանաւայրաց վրայ), բազմաթիւ հնութիւնք թանգարանաց մէջ, տեղեկութիւնք հին օրինաց, ազգային իրաւանց, սովորութեանց ու բարոյից, կրօնական գաղափարաց վրայ: Հին գրականութեանց ու լեզուաց հատակտորք, առասպելք, դիւցական զրոյցք եւ այլն: Այս մնացորդք կը խօսին թէեւ համր բայց դիւրմբռնելի եւ ճշմարիտ լեզու մը:

Յիշատակարանի կանգնուած են այլ եւ այլ դիպաց վրայ ծանօթութիւն տալու համար ապագայ սերնդոց: Յաճախ կը կրեն ասոնք նկարածեւ պատկերազիր խորհրդաւոր նշաններ եւ արձանադիրներ (կոթողք եւ յուրանք յնգիպատոս եւ յաղթական կամարք ի Հռոմ): Հոս կը պատկանին նաեւ

դրամք, մետաղադրոշմք, գէնք, կնիք, եւ այլն :

Բուն պատմական աղբիւրք են կամ բերանացի աւանդութիւնք (երգք, զրոյցք) կամ գրութիւնք (տարեգիրք, ժամանակագիրք, լրագիրք եւ այլն) : Այս աղբիւրներն զգուշութեամբ գործածուելու են, վասնզի անոնց մէջ յաճախ չնորհք կամ ատելութիւն հեղինակին գրիչը շարժած եւ ճշմարտութիւնը գունաւորած կ'ըլլայ : Պատմական ֆինաստսութեան պարտքն է խնամով ու ճշդիւ փորձել թէ աղբիւրն վաւեր թէ անվաւեր կամ խեղաթիւրած, անթերի թէ յասպաւնամբ կամ յաւելուածով կերպարանափոխ եղած է . արդեօք հաւաստի իրականութիւնք ուղիղ թէ սխալ ըմբռնուած, կողմնակալութեամբ թէ անկողմնակալ կերպով պատմուած են : Նոյն պատմական քննութիւնն պատահականն էականէն կը զատէ, կը փնտռէ միլիչ պատճառներն եւ գործող անձանց շարժառիթներն, կորսուած կապակցութիւնը վերստին կը հաստատէ, պակասը կը լրացնէ եզրակացութեամբ, սխալը կ'ուղղէ համեմատութիւններով, մութ վայրերը կը լուսաւորէ տեղեւոյն, ժամանակին եւ իրին յատկութիւններէն ու պարագաներէն եւ անցեղոյն պատկերն ամբողջական կապակցութեամբ մը մեր աչաց առջեւ կը դնէ :

Գ. Օգնական գիտութիւնք պատմութեան : — Որովհետեւ պատմութեան ներքեւի չէ որ եւ իցէ յառաջդիմութիւն զանց ընել, ամէն գիտութիւնք ծառայելու են անոր : Օգնիչ գիտութիւններն յատկապէս են . Աշխարհագրութիւն, որ պատմութեան հանդիսավայրն եւ աշխարհաց ու ժողովրդոց մէջ եղած յարաբերութիւնները կը ցուցնէ : Ժամանակագրութիւն որ եղելութեանց ժամանակին հաշիւը կուտայ եւ յաջորդութիւնը կը նշանակէ : Ազգաբանութիւն կամ Տոհմագրութիւն, որ ազգաց ու տոհմից առանձինն բնաւորութիւններն կամ յատկութիւնները կը նկարագրէ : Վիճակագրութիւն որ հրապարակային կենաց հանգամանքը կը դիտէ, թուերով կը նշանակէ, եւ անկէ զանազան հետեւութիւններ կը հանէ մարդուն բարոյական վիճակին վրայ . դարձեալ Հնարագիտութիւն, որ նախաժամանակին յիշատակարանները, Զինագիտութիւն, որ հին զինուոց որպիսութիւնը, եւ Դրամագիտութիւն :

որ հնադրամները ճանչնալ կը սորվեցնէ :

Որովհետեւ մարդկային ազգը միութիւն ունի, նոյնպէս իւր պատմութիւնն ալ անխզելի շղթայ մըն է : Սակայն որպէս զի ամենայն ինչ լաւ երեւայ, կարեւոր ու դարագլուխ կազմող պատահարները շրջաններու բաժնուած են : Հին եւ Նոր ժամանակի սահմանաքարն է Յիսուսի ծնունդն եւ Քրիստոնէութեան տարածումը հին աշխարհի կրթական ժողովրդոց մէջ :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԱՅՐԻ ՄՕՐ ՄԸ ՎԵՐՋԻՆ ԱՄԻՍՆԵՐՆ ԶՈՐ ԿԸ ՊԱՏՄԷ ՈՐԲ ՄԵԱՑԱԾ ԱՂՋԻԿՆ

ՄԱՅՐԻԿԱՍ ՈՒՐ ԵՍ

Ձէինք իրարմէ զատուիր երբեք : չէիր միշտ սիրտ հատցըներ երբ նոյն իսկ քառորդ մը ժամ հեռանայի քենէ : հիմալ ո՛ւր թողուցիր գացիր զիս : Քանի օր անցաւ չես երեւար աղջկիդ տեսնելու . զաւկիդ չէս կրեր կարօտ, որ ժամ մըն ալ չէիր ուզեր մինակդ մնալ : Ո՛ւր տեղ ես մեկներ, որ այսպէս կրցար մոռնալ զիս . արդեօք լաւագոյն աշխարհ մը յափշտակեցին տարին զքեզ . բայց աւանդ . միակ մնացած դուստրդ թողլով մինակ՝ բաժնուեցար հեռացար դուն :

Ո՛ւր ես, ազնիւ Մայր . թշուառ ողբագին

Թողլով զիս երկիր՝ սլացար դու երկին .

Ըսէք ո՛ւր տեղ կայ ցաւ ցաւիս նման,

Ալ ամէն վշտերս չեղան ո՛հ . լման . . . :

Բոլորաիքս գիշեր պատեր է խոր . ես միայն կը լսեմ արտունջս, զիս մօտիկ ընող ոչ ոք կայ : Հեռուն, շատ հեռուն գնացեր է մայրիկս որ սաստիկ ողբս անգամ չի հասնիր աւանջին : Իրաւ, ահագին ծով մըն է անջրպետ անոր եւ իմ մէջ : Ո՛վ անգութ ձեռներ, ո՛ւր տարիք մայրս կամ թէ զիս ինչո՞ւ հետ չառիք : Առանց ինծի չէր կրնար ապրիլ ինք,

կարծէք թէ իրմէ զատուած պիտի կարենամ կենդանի մնալ
ես. իմին կեանքս էր մայրս, անկենդան մարմին մըն եմ ան-
մայր :

Յամբի արմատն երբ ծառին՝
Ոսան ու տերեւ դալարի՞ն.
Հոսեն ամպեր թող անձրեւ,
Ծառի՛ պայծառ ալ արեւ,
Ա՛լ կեանք չունի, զուրկ հիւթէ՛,
Փոյթ ցամբի նա երաշտէ :

Մայրիկս աշխարհիս չքնաղ մայրն էր ինձի : Հուր հեր
Հրանտիկ եղբորիկս շատոնց թողեր էր զմեզ. անոր ետեւէն
աճապարեր մեկներ էր մենէ լուսադէմ վարսագեղ քուրիկս
Ասողիկ. ես միայն մնացեր էի վշտահար մօրս մխիթար, որ
քան զիս սիրելի երկու զաւակացն ամբողջ սէրը միաւորեր
կը սիրէր զիս կաթոգին, թէեւ ես այնքան սիրոյ չէի ար-
ժանի եւ կը զարմանայի Մօրս ազնիւ սրտին վրայ : Վայր-
կեան մըն ալ կէսօրն աչքէն չէր հեռացներ զիս. գիշերն ան-
քուն էր շատ հեղ, կը տքնէր վրաս երբ ես քաղցր քուն կը
հանգչէի : Ո՛հ. ո՛ւր ես արդ, Մայր. որո՞ւ յանձնեցիր զիս
որ մէկու ալ չէիր հաւատար երբեք :

Գտա՞ր քենէ մէկն ա՛լ հաւատարիմ՝
Որ զիս յանձնելով իջար դու շիրիմ.
Կամ թէ չեղա՞յ ես սիրոյդ արժանի,
Որ ծածկեցիր դէմքդ ինէ մայրենի :

Բայց Մօրս գորով զիս ալ կը խորովէր. սէրս այնչափ
սաստիկ էր, որչափ գիտէի թէ ծանր վշտեր կրեր էր ինք,
ուստի եւ կը ջանայի որ մայրենի սիրտն ամենեւին չվշտա-
ցընեմ : Սակայն նա հիւանդագին էր միշտ, անհնարին վէրք
մը բացեր էր սրտին վրայ այն անձն, որմէ գութ եւ խը-
նամբ միայն սպասելու իրաւունք ունէր. արիւն կը հոսէր
շատ հեղ սրտէն՝ աղետալի օրերուն յիշատակաւ : Արտասուաց
լեղի ջրերով կը տեսնէի որ Մօրս կենաց ծառը կ'ողողուի եւ
տառապանաց անգութ որդն սկսեր էր տախաւ անոր առող-
ջութեան փափուկ փայտը կրծել ու փորել : Ձէի գիտեր ինչ-
պէս մխիթարեմ զինք, ցաւերը մոռցնելու հնարք չէի գտներ.

յանձն չէր առնուր սիրտիւն իւր, ուրախութեան արեւ չէր ծագեր բնաւ դունատ երեսին վրայ, զոր տխրութեան թանձր ամպերով պատած կը նշմարէի հանասլազ:

Սրտիս որչափ, ո՞վ Մայր, էր վիշտ,

Տեսնել զքեզ տխրադէմ միշտ:

Դառնութեանց դու ծով մըն էիր

Անհուն եւ աղի:

Անոյշ ջրերն ընդունէիր

Դարձնել լեղի:

Մեր դառնութիւնը քաղցրութեան կրցեր էր փոխել բան մը միայն՝ պարապիլն ուսմամբ, որ բոլոր մեր սիրտիանքն ու զբօսանքն էր եղած: Գիշերներն՝ երբեմն գրեթէ ամբողջ՝ նստած միատեղ, աղօտ լուսիկ մըն ալ մեր քով, կը խօսակցէինք եւ գիտութեանց ազնիւ եռանդով կը վառէր զիս հրաւից լեզուաւն: Ես ալ մեղմով սկսեր էի արդէն ճամարիտը, բարին ու գեղեցիկը ճաշակել ու բերկրիլ եւ ամէն զուարճութենէ հրաժարելով բնութեան գաղտնեաց վրայ կը խորհէի եւ տիեզերաց սքանչելիքը՝ կը դիտէի ու կը դիմոյլէի: Ատով սրտիս փափագը կը յադենար եւ հոգիս կը պարարէր վեհ ու վսեմ զգայուններով կրօնի, որ ստուգիւ սնունդն է մարդկային երջանկութեան:

Երանալից խաղաղ ժամեր,

Զոր օծէր Մայրս քաղցրիկ բանիւ,

Երանի՛ թէ փոքր ինչ յամէր

Ձեր թաւալգլոր դարձող անիւ:

Այնչափ կարճ պիտի տեւէր երանութիւնս, որուն կուրուստն այնչափ դառն է հիմակ ինծի, որչափ քաղցր էր երբեմն վայելքն:

(Շարունակելի)

Պ Ա Ն Դ Խ Տ Ի Ն Գ Ի Շ Ե Ր Ք

Բնագաւառին զուարթագին օդէն հեռի, Պանդուխտն զգածեալ է միշտ տրտմութեամբ եւ ամէն օր անձուկ ունի այն աշխարհին՝ որ զուարթ մանկութեանն որորանն է եղած:

Այսպէս մանուկ մըն ալ՝ երբ ինն անգամ Պոսֆորի գարունն հազիւ վայելած Դանուբի հիւրամեծար ափունքն յուղարկուեցաւ որ մենաստանի մէջ ուսում ու բարեպաշտութիւն սորվի, թէեւ մանկութեանն առաջին տարիներն նժդեհութեան վշտերն այնչափ չզգաց՝ տղու միտք ու սիրտ կրելով տակաւին, բայց յետոյ՝ երբ խորհրդով սկսաւ զարգանալ եւ սրտիւ զգածուիլ, ծննդավայրին ցաւն զինք գրաւեց եւ սաստիկ կարօտ ունէր հայրենի գաւառին, ուր անձկալի սիրելեաց խռովալից վիճակը մանաւանդ կը յուզէր զնա սաստկապէս։ Բայց որովհետեւ չէր կրնար դեռ միախառն հասնիլ եւ չէր գիտեր թէ մինչեւ երբ պանդխտութեան ցաւագին օրերը պիտի տեւեն, գոնէ գրչով կը ջանար մխիթարել ինք զինք մանաւանդ գիշերներն, վասնզի հանդարտութեան ու մթան մէջ բնապէս աւելի յուզեալ եւ զգածեալ էին միտքն ու սիրտն։ Արդ սովորութիւն ըրած էր գրել թէ ամէն գիշեր՝ դեռ հանգստեան քունն աչուըներուն չշնորհած, կէս ժամի չափ թղթի աւանդել այն զգացումներն որ նոյն օրը վրան աւելի տպաւորութիւն ըրած էին։ Նոյն տպաւորութիւններն ահա, զորոնք հետ բերաւ երբ դարձեալ շնորհեցին Երկինք հոս ծննդավայրը դառնալ, կը հաճի հազորդել մեզի, որ Պանդխտին գիշերօթի անունով հրատարակուին թերթիս մէջ՝ յուսալով որ մեծարոյ ընթերցողաց հաճոյք պատճառեն։ Այս գրութեանց մէջ կան նաեւ ինչ ինչ թարգմանութիւնք, զոր սովոր էր ընել երբ գիշերային մէկ ընթերցուածն քաղցր ազդեցութիւն մը թողուր սրտին մէջ։

Ս Ո Ւ Ա Կ

Մանկութեանս ատեն այս ձայնիւն աննման թռչնոյն երգը մալիկ ընելու առիթ չէի ունեցեր. առաջին անգամ դարնան գիշեր մըն էր, պանդխտութեանս քաղքին չրջակայ գիւղերէն մէկին մէջ նոյն հիւսնալի երգչին գեղգեղանքը

լսեցի: Արդ գիշերուան լռութեան մէջ եւ պարզ սաստեղալից երկնից տակ մերձաւոր անտառակէն հնչող այդ նախալուր գիւթական դայլայլիկն սրտիս խորերն այնպէս թափանցեց, որ փութացի նստայ հետագայ տողերս գրելու մինչ անոյշ երգն կը զմայլեցնէր ականջս անդադար: Այսպէս գոչեցի.

«Դու սիրանուէր տխրանոյշ ցայգանուագ ողբերգուդ, ստուգիւ լացք մըն է գեղգեղանքդ երգընտիր ականջաց: Հեռի մարդկան օթեւաններէն՝ գիշերն երբ երգակից ընկերներդ կը լսեն, երբ ամայութիւն եւ հանդարտութիւն կը տիրեն, դուն աստեղաց լսելեաց տակ կ'երգես միայնակ: Զուրկ ես գեղէ բայց գեղեցիկ ձայնդ պատմուած է բոլոր աշխարհ: Երանի անտառաց որոնց մեռութեան մէջ սիրասուն միայնասէրք մտիկ կ'ընեն ողբդ գարնանային գիշերներն: Ողբա մեր աղէտքն, լսեցուր ձայնդ որ ուրախութեամբ արբեալք սուգ առնուն: Դու միայն կարծեմ դրախտային ձայնդ պահած ես. կ'ողբաս համակ մեր առաջին վարքն ու փառք, դուր կորուսինք եւ չենք ցաւիր:»

Երկու գիշեր միայն նոյն սքանչելի երգը լսելու վայելքն ունեցայ. այն տխրանուագ խորհրդաւոր ձայնն ալ չհնչեց: Շատ իրիկուն մեր մացառախիտ բուրաստանն լիայ որ դռնէ երգեցիկը տեսնեմ եթէ երգը չեմ լսեր, բայց վայրապար: Անցաւ օր ու ամիս, հասաւ աշուն, ժամանակն եկաւ քաղաք դառնալու: Գիւղական պարապուրդիս վերջին գիշերն երբ դարձեալ ձեռք առի գրիչս, սա հրաժեշտս գրեցի վշտահար յուսաբեկ:

«Երանի՛ թէ, Սոխակ, անգամ մըն ալ ձայնդ լսէի գիւղէս չմեկնած, ուր թերեւս վերստին չեմ գար: Ասկէ չորս ամիս առաջ քաղցր մրմունջդ մտիկ ըրի պատուհանէս, երբ զով գիշեր մըն էր, օգն ալ հանդարտիկ պայծառ երկնի տակ, որ կարծես աստեղանկար քողն երեսն առած ունին կը դնէր ձայնիդ լռիկ մնջիկ: Ո՛ւր է այն չքեղ գիշերն, որ բնաւ ցերեկը չէր յիշեցներ: Դարձեալ խաղաղ գիշեր մըն է, բայց աչնանային. դուն ձայնիկդ գարնանային գիշերաց պահած ես միայն, եւ երբ մէկալ երգեցիկ ընկերներդ լցսը կը զբօսընեն, դուն գիշերական երգերովդ մթութեան խորհուրդը

Կը գեղգեղեն՝ չորեքդունեան մին միւսէն սքանչելի նուագ-
ներով, որ ցարդ կը հնչեն ականջիս: Բարով մնաս ուրեմն,
ուր որ ես. կը թողում ես գիւղս, քաղաք կ'իջնեմ. ա՛լ ա-
մայի են գիշերներն ուր չեն հնչեր երգերդ: Զմերական
գութկանք՝ ցուրտն ու հողմ՝ իմաց կուտան թէ մօտալուտ են
բքաբեր սառնամանիք: Շէն կեցիր, Սոխակ, երգէ միշտ հոս
ամէն գարուն թէ եւ ես քենէ հեռու գտնուիմ՝ ժամերով եւ
օրերով: Պիտի յիշեմ համակ զքեզ եւ այն երկու գիշերներն
որ երկնային ձայնդ լսել չորհեցին ինձ Երկինք՝ ոչ դոյզն
տիտիանք ընծայելով Պանդխտիս: Ողջ մնաս, ս՛վ երգիչդ գի-
շերաց, երգես սիրոյ բիւր գարուն. ոչ մրրիկ, ոչ անձրեւ
չվրդովեն մեզմ ու մեզոյ՝ գեղգեղանքդ: Նուագէ զուարթ,
բայց երգէ ողբ մըն ալ շիրմիս քով, եթէ երբեք արտասուա-
լից ուռին տեսնես՝ հոս պանդխտավայրիս մէջ՝ հանգստեան
հողոյս հովանի: Այն ատեն եկու թառէ վարսագեղ սգաստուեր
ճիւղերուն վրայ եւ միմեծէ տապանաքարիս սոյն տողերն:

Մեռած էր հայրս, մայրս էր այրի,
Կէին եղբարքս ինէ հեռի:
Դառն ու լեղի էր ջուրս ու հաց,
Մաշէին կեանքս միշտ ողբ ու լաց:
Օրերս այսպէս անցան տխուր,
Երկրիս տեսոյն յուսացի զուր:
Կարօտաբեկ, արտասուահոս,
Հալեմաշիկ հողն իջայ հոս:
Պանդուխտ թէ դու երկիր դառնաս,
Աղաչեմ գոյժն իմ մահուս տաս:»

Ա. Հ. Պ. Զ.

ԼԵՁՈՒԱԳԷՏ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՄԸ

Լեզուաքննութիւնն որովհետեւ կրօնի հետ ալ սերտ կա-
պակցութիւն ունի, սկսուած է նաեւ կրօնականաց մէջ մշա-
կուիլ, եւ ասոնց հմտագոյնն է թերեւս դարուս հռչակաւոր
լեզուագէտն Գեր. Կ. տը Հարլէ (C. de Harlez), որու գրաւ-

որ աշխատութիւններն իւր լեզուագիտական հմտութեանց զմեզ լիուլի կը տեղեկացնեն :

Ծնած Բեղգիոյ Լիէժ քաղաքն 1832ին , իւր ծննդավայրին մէջ վարժարանական (lycée) եւ համալսարանական ուսմունքն աւարտելէն ետեւ , փաստաբան եղաւ 1854ին : Յետոյ հրաժարելով աշխարհէ , իւր նոր հոգեւորական վիճակին մէջ սկսաւ դասական բանասիրութեամբ զբաղիլ եւ Լուվէնի մէջ (վարժարանաց դասատուներ կրթելու յատուկ) վարժապետանոց մը հիմնեց եւ ասով յորդորուեցաւ միանգամայն արեւելեան լեզուաց պարապելու , ուստի եւ 1871ին Լուվէնի համալսարանի մէջ հաստատեց արեւելեան լեզուաց բազմականներ (chaire) , ուր ինք այժմ կը դասախօսէ սանսկրիտ , զանգիլ , պահլաւիկ , հին պարսիկ , ճենական ու մանջու լեզուները :

Սոյն անուանի գիտնականին հրատարակութիւններն իւր անգուլ գործունէութեան վկաններն են :

Ունի հնդիկ լեզուի համառօտ քերականութիւն մը , որ երկու տպագրութիւն ունեցած է (1879 եւ 1885) : Դարձեալ զանգիլի լեզուի բաւական ընդարձակ քերականութիւն մը՝ հատընտիր ընթերցուածներով եւ բառարանով , որ նմանապէս կրկին տպագրութեամբ պատկուած է (1878 եւ 1881) : Նոյն ոճով բայց աւելի համառօտ քերականութիւն ալ յօրինած է պահլաւիկ լեզուի : Դարձեալ Աւեստայի թարգմանութիւնը կրկին տպուած է : Ունի Աւեստայի ուսման ներածութիւն անունով մատեան մը . նոյնպէս երկու հատոր գրած է զրադաշտական կրօնի ծագման վրայ : Դարձեալ Աւեստական տուամարն յօրինած է եւ ուրիշ շատ տետրներ հրատարակած : Բազմաթիւ յօդուածներ գրած է գաղղիական , բեղգիական , գերմանական եւ անգղիական հանդէսներու մէջ : Ունի մատեան մը Ս . Դիրք ի Հնդիկա անունով : Հիմակ աւարտելու մօտ է տպագրութիւնն երեք կարեւոր անտիպ գործերու . մէկն է մանջուերէն Բիռ պետութեան պատմութիւնը եւ երկու ճեներէն՝ Սիահո-հիօ կամ Ճենաց բարոյականի գիրքն եւ Չու-հի իմաստասիրութիւնն :

1882ին հաստատած է ուսումնական հանդէս մը le Musée

անուամբ, որուն նպատակն է գիտական ու կրօնական մի-
անգամայն:

Վերջապէս հռչակաւոր գիտնականիս հեղինակութեան
վստահութիւնն յորդորած է Հնդկաստանի Պարսերը կամ
Զրադաշտականներն, որ Աւեստայի վրայ հրատարակած
գրութիւններն իրենց արդի լեզուին սկսին թարգմանել: Եր-
կու հատորք հրատարակուած են արդէն:

Մենք ալ մեր Հանգէսին մէջ՝ երբ զանգիկ կրօնին վրայ
խօսելու առիթ ունենանք, չպիտի վարանինք նոյն զանգա-
գէտ մատենագրին հրատարակութիւններէն օգուտ քաղել
եւ այն ատեն առիթ պիտի ունենանք նոյն մեծարոյ հեղի-
նակին գործերուն վրայ աւելի մանրամասնօրէն խօսելու:
Հոս պարտոյք մըն ալ ունինք երախտագիտութեան զոր հրա-
պարակաւ կը կատարենք՝ յայտնելով մեր անկեղծ շնորհակա-
լիքն ազնուամիտ գիտնոյն, որ հաճած է սիրով իւր հրա-
տարակութիւններէն կարեւորագոյնները ձրի զրկել մեզի:

ՕՏԱՐ ԵՒ ՍԽԱԼ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՐԴԻ ԼԵՋՈՒԻՍ ՄԷՋ

Մի քանի, Մի քիչ եւայլն: — Ամէն ինչ:

Ընթերցողք անշուշտ չեն ստգտաներ, եթէ տեսնեն որ
խորագրով նշանակուած ասացուածները կը դատասարտենք՝
թէեւ գոնէ քաղաքիս մէջ մեծ ընդհանրականութիւն առած
ըլլան թէ գրութեանց եւ թէ ուսումնականաց խօսակցու-
թեանց մէջ:

Դատապարտութեան վճիռն հաստատուած է բանասիրա-
կան լեզուագիտութեան սա հիմնական յօդուածին վրայ.
Ժողովուրդն է ազգային լեզուին անսխալ յօրինիչն: Արդ-
վերագոյն յիշուած բացատրութիւններն անծանօթ են բուն
հայ ժողովրդեան, ուրեմն հայ ուսումնականք օտար լեզուէ
առած կամ սխալ գործածած են: Բայց նաեւ հին մատենա-
գրութիւնն այս կերպ գործածութիւն չի ճանչնար: Սա՛ մի

մասնական անունը կամ անորոշ ածականն, որ բառական յաճախ գործածութիւն ունի, երբեք, եթէ չենք սխալիր, իւր յարակից բառին նախադաս չ'ըներ: Եւ ոսկի դարու մատենագրութիւնն իսկ քանի մը տեղ գործածած է ֆանի մի: — Այսպէս մի քիչ ձեւն ալ որուն երկրորդ բառն հայերէն իսկ չէ, առաջնոյն զօրութեամբ կը դատապարտուի: Նոյն ոճին խմատը տալու համար՝ մեր հին լեզուն ունի առկառիկ մի (միշտ յետագայ մասնական անունն), որ վայելչօրէն սկսած է արդէն կիրառութիւն ստանալ արդի լեզուի մէջ, փոխանակ այն խժական մի քիչ հիւստեածին:

Ուրեմն մի ֆանի, մի քիչ եւ ուրիշ ասոնց նմաններն իբրեւ եկամուտ գործածութիւնք իրաւամբ մերժելի են, երբ պէտք մըն ալ չունինք անոնց: Ասոնք մեր մէջ մուտք գտած են թուրքական կամ մանաւանդ գաղղիական ազդեցութեան տակ, իբր պիր ֆալ, պիր ազ, սո peu:

Նոյնպէս ամեն ինչ, զոր նմանապէս իբրեւ խորշիկ կը հրատարակենք, թէեւ օտար չէ, բայց անյարիր (նոր եւ հին) մասերէ կազմուած ըլլալուն խորթ կը հնչէ զգայուն լսելաց: Ամեն՝ որ հին դասական մատենագրութեան մէջ գրեթէ անլուր է, արդի լեզուի բառ կը համարուի, իսկ ինչ իբրեւ մասնական անուն հին լեզուին յատուկ է: Ուստի եւ գործածութիւնն որպէս զի բնական-ըլլայ, կամ ըսելու է ամենայն ինչ հին ձեւով, կամ ամեն քան արդի լեզուիս ոճով: Թէեւ մեր թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր լեզուն միշտ հայերէն է, սակայն որովհետեւ բառերն երբեմն իրարմէ զատուած գործածութիւններ եւ առումներ ունին, այսպիսիներն խառնել անպատեհ է, եւ զգուշութեամբ խորշիկի ամէն բանասէր գրագէտ գրիչներէ:

ՆՈՐ ԱՄՍԱԹԵՐԹ ՄԸ

Թրանսիլվանիոյ Կեռլա Հայաքաղաքը (Սամուշլար) Արեւմտեայց առաջիկայ տարեգլխէն՝ սկսուած է ամսաթերթ մը հրատարակուիլ Առնենիա անուն, որու երկու գլխաւոր խմբագիրներէն առաջինն է Հ. Գրիգոր վարդապետ Կովրիկեանց՝ վիեննացի Մխիթարեան: Աշխատակից նշանակուած են տեղացի շատ մը գիտնականներէն զատ նաեւ Բ. Պատկանեաց եւ Մ. Էմին եւ այլն: Թերթը թէեւ Մաճառերէն խմբագրուած, սակայն բովանդակութիւնն Հայ է բոլորովին, ուստի եւ իրաւամբ Հայաթերթ մը կրնանք կոչել: Մեծ է կարեւորութիւնն նկատելով հրատարակուած տեղն: